

Compilation of an Educational-consultative Package to Reduce the Psychological and Educational Damages of Children of Divorce based on Iranian Culture

Marziyeh Hossein Zadeh Dashti¹, Keyvan Salehi^{2*}, Hossein Keshavarz Afshar³,
Mohammad Javadipour⁴

1. Ph. D. Student of Counseling, Counseling Department, Research Sciences Unit, Islamic Azad University Tehran, Iran
2. Associate Professor, Department of Curriculum Development & Instruction Methods, Faculty of Psychology and Education, University of Tehran, Tehran, Iran
3. Associate Professor, Department of Counseling and Educational Psychology, Faculty of Psychology and Education, University of Tehran, Tehran, Iran
4. Associate Professor, Department of Curriculum Development & Instruction Methods, Faculty of Psychology and Education, University of Tehran, Tehran, Iran

ARTICLE INFORMATION

Article type

Original Research

Pages: 228-242

Corresponding Author's Info

Email:

Salehi.student@yahoo.com

Article history:

Received: 2024/09/13

Revised: 2024/10/05

Accepted: 2024/10/06

Published online: 2025/02/28

Keywords:

Children of divorce

Educational damage

Iranian culture

Psychological damage

Package editing,

ABSTRACT

Background and Aim: Parental divorce can act as an emotional storm in children's lives, leading to serious psychological problems such as anxiety, depression, and academic decline, jeopardizing their mental health. Despite these risks, evidence suggests a lack of attention to the education of children of divorce and the creation of conditions to address these harms. This research was conducted with the aim of developing an educational-counseling package to reduce the psychological and educational injuries of children of divorce. **Methods:** the present research was carried out using systematic review, therefore, the research field under study is all the valid articles and theses published in Persian language in Iranian databases including, Scientific Information Center, Noor Mags and Comprehensive Humanities Portal were investigated in the period of 1385-1402 and 3296 documents were retrieved. To evaluate the quality of the studies, the checklist of the CASP critical evaluation skills program was used and 26 documents were selected. Further, in order to develop an educational-consultative package to reduce the injuries of children affected by parental divorce, based on the review of the background of studies, solutions that included various techniques and concepts were developed. 10 experts in the field of counseling selected and expressed their opinion in order to check the content validity of the package. **Results:** Findings In the qualitative section, we identified six categories of harms resulting from the content analysis of the data, including: psychological harms, physical harms and general health, family relationships, academic harms, and risky behaviors in these children, which led to 27 subthemes. After adjusting the content of the educational-counseling package based on the psychological approaches of CBT, DBT, and ACT, and individual and group counseling (integrated), the validity of the developed package was examined by experts, and a content index of 0.8 and a kappa agreement coefficient of 0.71 were obtained. Results of the content analysis of the data. **Discussions:** The findings of the present study indicate a wide range of psychological, social, and educational harms in the children studied. These harms, which have been identified through qualitative data analysis, indicate the need for psychological interventions. Developing an educational-psychological package based on an integrated approach of CBT, DBT, ACT, and individual and group counseling is an important step towards responding to these needs. These findings emphasize the importance of early identification and intervention in children's psychological, social, and educational harms. The integrated approach used in this study, by emphasizing the training of cognitive, emotional, and behavioral skills, can significantly contribute to improving the quality of life of affected children. Also, the high validity of this package indicates the effectiveness of this approach in promoting children's mental health.

This work is published under CC BY-NC 4.0 licence. © 2022 The Authors.

How to Cite This Article: Hossein Zadeh Dashti M., Salehi K, Keshavarz Afshar H, Javadipour M (2025). Compilation of an Educational-consultative Package to Reduce the Psychological and Educational Damages of Children of Divorce based on Iranian Culture. *JECHE*, 5(4, 18): 228-242 DOI:10.32592/jech.5.4.228

CrossMark

فصلنامه سلامت و آموزش در اوان کودکی

زمستان ۱۴۰۳، دوره ۵، شماره ۴ (پیاپی ۱۸)، صفحه‌های ۲۴۲-۲۲۸

تدوین بسته آموزشی مشاوره‌ای کاهش آسیب‌های روان‌شناختی و آموزشی کودکان طلاق براساس فرهنگ ایرانی

مرضیه حسین‌زاده دشتی^۱، کیوان صالحی^{۲*}، حسین کشاورز افشار^۳، محمد جواد پور^۴

۱. دانشجوی دکترای مشاوره، گروه مشاوره، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
۱. دانشیار، گروه روش‌ها و برنامه آموزشی و درسی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه تهران، تهران، ایران
۲. دانشیار، گروه مشاوره و روان‌شناسی تربیتی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه تهران، تهران، ایران
۳. دانشیار، گروه روش‌ها و برنامه آموزشی و درسی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

چکیده

زمینه و هدف: طلاق والدین می‌تواند به‌عنوان یک توفان عاطفی در زندگی کودکان عمل کند که به بروز مشکلات جدی روان‌شناختی مانند اضطراب، افسردگی و افت تحصیلی منجر می‌شود و سلامت روانی آن‌ها را به خطر می‌اندازد. به‌رغم این مخاطرات، شواهد نشان از کم‌توجهی به آموزش کودکان طلاق و زمینه‌سازی برای برطرف کردن این آسیب‌ها دارد. **روش پژوهش:** از طرح پژوهش آمیخته اکتشافی در دو بخش کیفی و کمی استفاده شد. در بخش کیفی از مرور نظام‌مند استفاده گردید. میدان پژوهش شامل کلیه مقالات معتبر و پایان‌نامه‌های چاپ‌شده به زبان فارسی در پایگاه‌های داده‌های ایرانی شامل مگیران، مرکز اطلاعات علمی، پایگاه تخصصی نور و پرتال جامع علوم انسانی در بازه زمانی ۲۰۲۳-۲۰۰۶ بررسی شد و تعداد ۳۲۹۶ سند بازیابی شدند. برای ارزیابی کیفیت مطالعات، از فهرست و آرسی برنامه مهارت‌های ارزیابی انتقادی (CASP) استفاده شد و ۲۶ سند انتخاب شدند. بسته آموزشی مشاوره‌ای کاهش آسیب‌های کودکان آسیب‌دیده از طلاق والدین بر مبنای مرور پیشینه مطالعات تدوین شد. ده نفر از صاحب‌نظران حوزه مشاوره به‌منظور بررسی روایی محتوایی بسته به‌صورت در دسترس انتخاب شدند و اعلام نظر کردند. **یافته‌ها:** در بخش کیفی به شناسایی شش دسته از آسیب‌ها که حاصل از تحلیل مضمون داده‌ها شامل آسیب‌های روان‌شناختی، آسیب‌های جسمانی و سلامت عمومی، روابط خانوادگی، آسیب‌های تحصیلی، رفتارهای پرخطر در این کودکان بود، پرداختیم که به ۲۷ زیرمضمون منجر شد. بعد از تنظیم محتوای بسته آموزشی مشاوره‌ای براساس رویکردهای روان‌شناسی CBT، DBT و ACT و مشاوره‌های فردی و گروهی (تلفیقی) روایی بسته تدوین شده مورد بررسی متخصصان قرار گرفت که شاخص محتوایی ۰/۸ و ضریب توافق کاپا ۰/۷۱ به دست آمد. **نتیجه‌گیری:** یافته‌های پژوهش حاضر نشان‌دهنده طیف گسترده‌ای از آسیب‌های روانی، اجتماعی و تحصیلی در کودکان مورد مطالعه است. این آسیب‌ها که از طریق تحلیل کیفی داده‌ها شناسایی شده‌اند، بیانگر ضرورت مداخلات روان‌شناختی هستند. تدوین بسته آموزشی روان‌شناختی براساس رویکرد تلفیقی CBT، DBT، ACT و مشاوره فردی و گروهی گامی مهم در جهت پاسخ‌گویی به این نیازها محسوب می‌شود. این یافته‌ها بر اهمیت شناسایی و مداخله زودهنگام در آسیب‌های روانی، اجتماعی و تحصیلی کودکان تأکید دارد. رویکرد تلفیقی مورد استفاده در این پژوهش با تأکید بر آموزش مهارت‌های شناختی، هیجانی و رفتاری می‌تواند به بهبود کیفیت زندگی کودکان آسیب‌دیده کمک شایانی کند. همچنین، روایی بالای این بسته نشان از کارآمدی این رویکرد در ارتقای سلامت روان کودکان دارد.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: علمی - پژوهشی

صفحات: ۲۴۲-۲۲۸

اطلاعات نویسنده مسئول

ایمیل:

Salehi.student@yahoo.com

سابقه مقاله

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۶/۲۳

تاریخ اصلاح مقاله: ۱۴۰۳/۰۷/۱۴

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۳/۰۷/۱۵

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۲/۱۰

واژگان کلیدی

تدوین بسته، کودکان طلاق، آسیب روان‌شناختی، آسیب‌های آموزشی، فرهنگ ایرانی

انتشار این مقاله به‌صورت دسترسی آزاد مطابق با CC BY-NC 4.0 صورت گرفته است.

تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است.

شیوه استناد به این مقاله

حسین زاده دشتی، مرضیه؛ صالحی، کیوان؛ کشاورز افشار، حسین؛ جواد پور، محمد. (۱۴۰۳). تدوین بسته آموزشی مشاوره‌ای کاهش آسیب‌های روان‌شناختی و آموزشی کودکان طلاق براساس فرهنگ ایرانی فصلنامه سلامت و آموزش در اوان کودکی، ۵ (۴): ۲۴۲-۲۲۸

مقدمه

خانواده در بین گروه‌های اجتماعی کوچک‌ترین و مهم‌ترین نهادی است که فضای شناختی^۱، رفتاری^۲ و عاطفی^۳ حاکم بر آن بر تمامی اعضا تأثیر می‌گذارد و سلامت آن سلامت جامعه را تضمین می‌کند. برقراری رابطه صمیمانه می‌تواند یکی از مهم‌ترین منابع ثبات برای خانواده باشد و درعین حال خدشه در آن می‌تواند یکی از مهم‌ترین عوامل اختلاف و ناراحتی در خانواده باشد که بارزترین جلوه این اختلاف طلاق است. طلاق به‌عنوان یک پدیده اجتماعی پیچیده و تأثیرگذار، نقش بسزایی در تغییر و تحول ساختارهای خانوادگی در جوامع معاصر، به‌ویژه در ایران، دارد. این پدیده نه تنها به انحلال رسمی یک رابطه زناشویی منجر می‌شود، بلکه به‌دنبال آن، مجموعه‌ای از پیامدهای روان‌شناختی، عاطفی و آموزشی برای تمامی اعضای خانواده، به‌ویژه کودکان، به همراه می‌آورد (ابوالحسنی، ۲۰۱۵). کودکان و نوجوانان آسیب‌دیده از طلاق والدین به‌طور متوسط در طیفی از پیامدها، از جمله سلامت جسمی و روانی، سازگاری کمتری دارند و در مقایسه با کسانی که با والدین غیرطلاق‌زندی می‌کنند، عملکرد ضعیف‌تری در مدرسه دارند (هرکون^۴ و همکاران، ۲۰۱۷). همچنین، تحقیقات مختلف نشان داده‌اند که کودکان آسیب‌دیده از طلاق والدین در مقایسه با سایر همسالان خود، با مشکلات بیشتری در زمینه‌های روان‌شناختی و آموزشی مواجه هستند. این کودکان به‌طور معمول دچار اضطراب^۵، افسردگی^۶، کاهش اعتمادبه‌نفس^۷ و مشکلات تحصیلی^۸ می‌شوند که این عوامل می‌توانند بر توانایی‌های اجتماعی و فردی آنان در درازمدت تأثیرات منفی بگذارند (اماتو^۹، ۲۰۱۰). در فرهنگ ایرانی، خانواده به‌عنوان مهم‌ترین نهاد اجتماعی شناخته می‌شود که نه تنها نقش حمایتی در زندگی فردی اعضای خود ایفا می‌کند، بلکه به‌عنوان نهاد اصلی برای انتقال ارزش‌ها، باورها و هنجارهای اجتماعی نیز عمل می‌کند. طلاق به‌دلیل متزلزل کردن این نهاد بنیادین، با چالش‌های مضاعفی برای کودکان ایرانی همراه است. در جوامعی که به حفظ ساختار خانوادگی و پیوندهای خانوادگی اهمیت بیشتری داده می‌شود، طلاق می‌تواند به فشارهای اجتماعی و روانی بیشتری برای کودکان منجر شود. این فشارها ممکن است به انزوای اجتماعی^{۱۰}، مشکلات هویتی^{۱۱} و حتی بروز رفتارهای ضداجتماعی^{۱۲} منجر شود (داماتو^{۱۳}، ۲۰۱۹). در تأیید این یافته‌ها در پژوهشی که توسط متقی و همکاران (۲۰۲۳) انجام شد، مشکلات کودکان طلاق را بررسی کردند و با توجه به روند روبه‌افزایش طلاق در ایران و به تبع آن آمار روبه‌فزونی کودکان طلاق، اثرات مستقیم و منفی جدایی پدر و مادر، کودکان را در یک چرخه اضطراب و نگرانی قرار می‌دهد و این تجربیات را با خود به کلاس درس می‌آورند. همچنین تره‌باری و قدیمی‌پور (۲۰۲۱) در پژوهشی به بررسی اثرات روان‌شناختی طلاق بر کودکان پرداختند و دریافتند که عملکرد فرزندان طلاق در تحصیل و روابط اجتماعی در مقایسه با هم‌سن‌وسالانشان دارای افت محسوسی است و در صورت عدم حمایت صحیح ممکن است این دانش‌آموزان در سنین بالا نیز با این قبیل مشکلات دست‌وپنجه نرم کنند که تأثیر بخصوصی در کیفیت زندگی فردی و روابط اجتماعی‌شان خواهد داشت. در تحقیقی دیگر که به مقایسه اختلال اضطراب، ابراز هیجان و پذیرش اجتماعی در کودکان دارای تجربه طلاق و مرگ والدین با کودکان عادی پرداخته بود، نتیجه حاصل شده مؤید این نکته بود که علائم اختلال اضطرابی (اختلال پانیک^{۱۴}، اختلال اضطراب فرگیر^{۱۵}، اختلال اجتنابی^{۱۶}، اختلال اضطراب اجتماعی^{۱۷}، اختلال اجتناب از مدرسه^{۱۸}، مشکل در ابراز هیجان (ابراز هیجان ضعیف^{۱۹}، بی‌میلی در ابراز

۱. Cognitive
۲. Behavioral
۳. Emotional
۴. Harkonon & et al
۵. Anxiety
۶. Depression
۷. Decreased self-confidence
۸. Academic problems
۹. Amato
۱۰. Social isolation
۱۱. Identity problems
۱۲. Antisocial behavior
۱۳. Damota
۱۴. Panic Disorder
۱۵. Generalized Anxiety Disorder
۱۶. Avoidance Disorder
۱۷. Social Anxiety Disorder
۱۸. School Avoidance Disorder
۱۹. Poor expression of emotion

هیجان^۱ در کودکان طلاق و دارای تجربه مرگ والدین بیشتر از کودکان عادی بود. همچنین، میانگین اختلال اضطرابی (ابعاد آن) و مشکل در ابراز هیجان (ابعاد آن) در دختران بیشتر از پسران است. علاوه بر آن، پذیرش اجتماعی در کودکان طلاق کمتر از کودکان عادی است (آریاپوران و همکاران، ۲۰۲۰). عابدین و حیدری (۲۰۲۱) به بررسی و تفسیر تطبیقی آزمون نقاشی خانواده کودکان عادی و کودکان طلاق و بی‌سرپرست و بدسرپرست با تأکید بر بررسی اضطراب، افسردگی و پرخاشگری پرداختند و یافته‌ها حاکی از این بود که میان نمرات شاخص اضطراب، افسردگی و پرخاشگری کودکان و نمرات این متغیرها در آزمون نقاشی کودکان هم‌بستگی بالایی وجود دارد و از کودکان عادی با تفاوت معناداری بالاتر است و می‌توان نتیجه گرفت که کودکان خانواده‌های بدسرپرست و بی‌سرپرست و طلاق نسبت به کودکان عادی افسرده‌تر، مضطرب‌تر و پرخاشگرتر هستند (عابدین و حیدری، ۲۰۲۱). در پژوهشی که سورک^۲ (۲۰۱۹) با هدف مطالعه و ارزیابی کیفیت زندگی فرزندان والدین مطلقه با توجه به عوامل مختلف خطر و تاب‌آوری انجام داد، نتایج حاکی از این بود که هرچه تعارض والدین در معیارهای مختلف شدیدتر باشد، ارزیابی کودکان از کیفیت زندگی خود پایین‌تر است. از آنجایی که تعارض والدین می‌تواند با گذشت زمان کم‌ویش شدیدتر شود و از آنجایی که این تغییر می‌تواند پیامدهای مهمی بر رفاه کودکان طلاق داشته باشد، افزایش آسیب‌پذیری کودکان طلاق نسبت به ابتلا به اختلالات روانی و تجربه بیشتر استرس مزمن، تنهایی، اجتناب از دل‌بستگی، اضطراب نسبت به دل‌بستگی و تجارب آسیب‌زا در پژوهشی دیگر حاصل شد که هشداردهنده است و اهمیت برنامه‌های پیشگیری و آموزش ارتقای سلامت روانی را نشان می‌دهد (شان^۳، ۲۰۱۹). در یک مطالعه دیگر بر شواهد قابل توجهی از پیامدهای طلاق والدین بر رشد جسمی و ذهنی کودکان تأکید شد و همچنین این مطالعه شناخت فرزندان بزرگ‌سال را از روابط خانوادگی مخدوش اعلام کرد. این پژوهش بر اجرای برنامه مداخله‌ای فرزندپروری پس از طلاق برای محافظت از کودک و رشد سالم او تأکید دارد (آیهویی^۴، ۲۰۲۴).

در این راستا، ضرورت تدوین برنامه‌های آموزشی و مشاوره‌ای که به‌طور خاص به کاهش آسیب‌های روان‌شناختی و آموزشی کودکان طلاق پردازد، بیش‌ازپیش احساس می‌شود. این برنامه‌ها باید به گونه‌ای طراحی شوند که نه تنها به بهبود وضعیت روانی و آموزشی کودکان کمک کنند، بلکه با در نظر گرفتن ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی جامعه ایرانی، قابل اجرا و مؤثر باشند. استفاده از رویکردهای فرهنگی محور در تدوین این بسته‌ها می‌تواند به تقویت اثرات مثبت مداخلات و کاهش آسیب‌های ناشی از طلاق در این کودکان منجر شود.

این پژوهش با هدف تدوین بسته آموزشی مشاوره‌ای کاهش آسیب‌های روان‌شناختی و آموزشی کودکان آسیب‌دیده از طلاق والدین براساس فرهنگ ایرانی انجام شده است. هدف اصلی این تحقیق، شناسایی و ارزیابی نیازهای روانی و آموزشی کودکان طلاق و ارائه راهکارهای عملی برای کاهش این آسیب‌هاست. با توجه به بافت فرهنگی و اجتماعی خاص ایران، این پژوهش می‌کوشد تا با ارائه راهکارهای مبتنی بر فرهنگ، به بهبود کیفیت زندگی کودکان طلاق و پیشگیری از مشکلات بلندمدت آنان کمک کند.

روش پژوهش

پژوهش حاضر مبتنی بر طرح پژوهش آمیخته اکتشافی در دو بخش کیفی و کمی بود. در بخش کیفی از مرور نظام‌مند و راهنمای (اوکولی^۵، ۲۰۱۵) استفاده شد. به‌منظور بررسی دقیق‌تر و انتخاب صحیح مقالات، از فرایند انتخاب مقالات در پژوهش سیلوا^۶ (۲۰۱۵) استفاده گردید. مراحل کلی این مطالعه به ترتیب شامل «برنامه‌ریزی، انتخاب، استخراج و اجرا» است. در این تحقیق، مقوله‌های اصلی استخراج و بعد از کدگذاری و انتخاب مقوله‌های اصلی، ترکیبی از این مقوله‌ها انجام شد که به نتیجه‌گیری مفهومی براساس بررسی‌های صورت‌پذیرفته در حوزه آسیب‌های کودکان طلاق منجر شد. برای مطالعه مروری، مقالاتی وارد پژوهش شدند که واژه‌های کلیدی مورد جست‌وجو را داشتند و به آسیب‌های کودکان طلاق پرداخته بودند و مقالات اصلی بودند که بعد از سال ۲۰۰۶ در مجلات علمی داخلی منتشر شده و در پایگاه‌های معتبر ایرانی نمایه شده بودند. اسناد شامل تمامی

۱. Reluctance to express excitement

۲. Sorek

۳. Schaan

۴. Aihui

۵. Okoli

۶. Silva

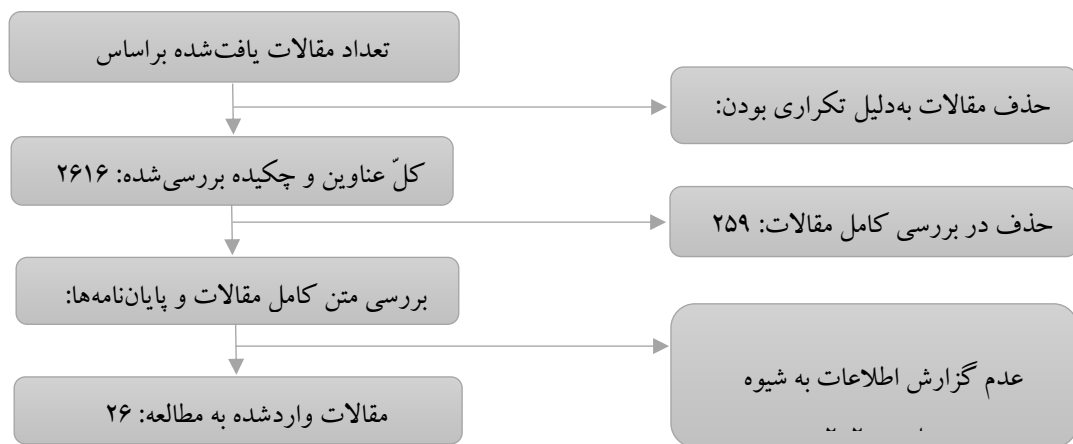
پژوهش‌های میدانی بودند که در مجله‌های علمی معتبر به چاپ رسیده و دارای متن کامل بودند. با توجه به بررسی‌های انجام‌شده در اسناد و پژوهش‌ها در این زمینه، تعداد ۳۲۹۶ مطالعه داخلی در قالب مقالات چاپ‌شده علمی و پایان‌نامه‌های فارسی مرتبط با کلیدواژه‌های «تدوین بسته، کودکان طلاق، آسیب روان‌شناختی، آسیب‌های آموزشی، فرهنگ ایرانی» در پایگاه‌های اطلاعات داده‌های مگیران^۱، پایگاه اطلاعاتی مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی^۲، پایگاه تخصصی نور^۳ و پرتال جامع علوم انسانی^۴ در دامنه زمانی سال ۲۰۰۶ تا ۲۰۲۳ بررسی شد. با غربالگری و بررسی تعداد ۲۶ عنوان، پژوهش‌نهایی انتخاب و بررسی شد. ملاک ورود و خروج داده‌ها پژوهش‌هایی بودند که واژه‌های کلیدی مورد جست‌وجو را داشتند و به آسیب‌های کودکان طلاق پرداخته بودند و مقالات اصلی بودند که بعد از سال ۲۰۰۶ در مجلات علمی داخلی منتشر شده و در پایگاه‌های معتبر ایرانی نمایه شده بودند. اسناد شامل تمامی نظریه‌ها، رویکردها و پژوهش‌های میدانی بودند که در مجله‌های علمی معتبر به چاپ رسیده و دارای متن کامل بودند.

در ادامه در بخش کمی، از روش پیمایشی و فهرست استفاده شد. برای بررسی روایی محتوایی بسته آموزشی مشاوره‌ای، از نظرات ۱۰ نفر از صاحب‌نظران حوزه مشاوره استفاده شد. نمونه با استفاده از نمونه‌گیری در دسترس انتخاب شد. ملاک ورود به مطالعه در این بخش شامل موارد زیر بود:

- ۱- متخصص مورد نظر باید در یکی از رشته‌های مشاوره یا روان‌شناسی دارای مدرک کارشناسی ارشد یا دکتری باشد.
- ۲- متخصص مورد نظر باید حداقل پنج سال تجربه مشاوره و روان‌شناسی در حوزه خانواده داشته باشد.
- ۳- انتخاب‌شوندگان باید مایل باشند اطلاعات خود را با مصاحبه‌گر در میان بگذارند. بنابراین برای گزینش این افراد، به مراکز مشاوره دولتی و خصوصی مراجعه شد.

یافته‌های پژوهش

روش‌های مختلفی برای بررسی کیفیت مقالات مورد بررسی پیشنهاد شده است (بنی‌اسدی و همکاران، ۲۰۲۳). به منظور راهبردهایی نظیر تشریح مضامین، توصیف روشن و نیز ارزیابی از فهرست‌وارسی موسوم به برنامه مهارت‌های ارزیابی انتقادی CASP^۵ استفاده شد. این فهرست واریسی به محقق کمک می‌کند تا اعتبار، دقت و کیفیت محتوای مورد نظر را بررسی و تحلیل کند. ملاک انتخاب این برنامه (۱) جامعیت و قابلیت اطمینان بودن، (۲) سهولت استفاده، (۳) توجه به انواع مطالعات، (۴) توجه به جنبه‌های اخلاق، (۵) پشتیبانی از تصمیم‌گیری بالینی، (۶) وجود منابع آموزشی و پشتیبانی و (۷) مشارکت کاربران در توسعه آن است. این فهرست واریسی دارای چند سؤال است که محقق برای هر سؤال، نمره‌دهی می‌کند. بنابراین با جمع امتیازات هر پژوهش، کیفیت هر مقاله را بررسی و تحلیل می‌کند. شکل ۱ فرایند بررسی و انتخاب مقالات براساس کیفیت و اطلاعات مورد نیاز در پژوهش را نشان می‌دهد.

شکل ۱: فرایند بررسی و انتخاب مقالات

۱. Magiran
 ۲. SID
 ۳. Noormags
 ۴. Ensani
 ۵. Critical Appraisal Skills Program

در ادامه روش اجرای پژوهش، به منظور تدوین بسته آموزشی مشاوره‌ای کاهش آسیب‌های کودکان طلاق، پس از مرور پیشینه مطالعات، بسته آموزشی مشاوره‌ای براساس فنون و مضامین مختلفی تدوین شد. در بخش یافته‌ها انطباق هر مضمون با تکنیک خاص ارائه شده است.

برای تحلیل داده‌ها، از روش تحلیل مضمون شش مرحله‌ای براون^۱ و کلارک^۲ (۲۰۰۶) که به شناسایی، تحلیل و گزارش مضامین (تم‌ها) در داده‌های کیفی می‌پردازد، استفاده شد. در مرحله اول، اسناد منتخب به صورت کامل و مکرر مطالعه شدند تا با عمق و گستردگی داده‌ها آشنا شویم. این مرحله شامل خواندن مکرر داده‌ها، یادداشت‌برداری از ایده‌های اولیه و درک کلی از داده‌ها بود. در مرحله دوم کدگذاری اولیه صورت پذیرفت. در مرحله سوم کدهای اولیه با هم ترکیب و مضامین کلی تر و مفهومی تر ایجاد شدند که هدف شناسایی مفهوم الگوهای معنادار و تولید مقولات فرعی در داده‌ها بود. در مرحله چهارم مضامین شناسایی شده بازبینی و مقولات فرعی و مضامین اصلی دسته‌بندی شدند. در مرحله پنجم، مقولات ایجاد شده مورد توافق همه نویسندگان قرار گرفتند. در مرحله ششم و آخر، نتایج تحلیل مضمون در قالب یک گزارش جامع نوشته شد.

برای بررسی روایی بسته، از شاخص نسبت روایی محتوایی^۳ و شاخص روایی محتوایی^۴ استفاده شد. شاخص نسبت روایی محتوایی از سوی لاوشه^۵ (۱۹۷۵) طراحی شده است. جهت محاسبه این شاخص، از نظرات ۱۰ متخصص در زمینه محتوای بسته استفاده شد. با توضیح اهداف بسته برای آن‌ها و ارائه تعریف عملیاتی مربوط به محتوا، از آن‌ها خواسته شد تا هر یک از اهداف را براساس طیف سه‌بخشی لیکرت «گویه ضروری است»، «گویه مفید است، ولی ضروری نیست» و «گویه ضرورتی ندارد» طبقه‌بندی کنند. سپس براساس فرمول CVR، نسبت روایی محتوایی محاسبه شد. در ادامه جهت بررسی شاخص روایی محتوایی از روش والتز^۶ و همکاران (۲۰۱۰) استفاده شد. برای محاسبه این شاخص، از متخصصان خواسته می‌شود میزان مرتبط بودن هر جلسه را با طیف لیکرت غیرمرتبط، نیاز به بازبینی اساسی، مرتبط اما نیازمند بازبینی و کاملاً مرتبط مشخص کنند. در بخش یافته‌ها اطلاعات به دست آمده از این بررسی‌ها گزارش شده است. مطابق جدول ۱، تعداد کل نمونه در این مطالعه ۴۲۶۶ نفر بوده است. در ادامه به تحلیل مضمون نتایج خواهیم پرداخت.

جدول ۱: پژوهش‌های بررسی شده در زمینه متغیرهای پژوهش

شماره	نویسندگان	عنوان پژوهش	سال انتشار	تعداد نمونه	روش	نتایج
۱	بلقان آبادی- طاهره نعمت‌الله	مقایسه خودتنظیمی، هوش هیجانی و خودپنداره در فرزندان طلاق و عادی	۱۳۹۵	۲۰۰ نفر	علی مقایسه‌ای	طلاق در خودتنظیمی، هوش هیجانی و خودپنداره فرزندان طلاق تأثیر گذار است.
۲	شاهی داغی	مقایسه مهارت‌های اجتماعی در کودکان طلاق و عادی مقطع ابتدایی شهرستان سیرجان	۱۳۹۵	۸۰ نفر	در دسترس	میزان مهارت‌های اجتماعی کودکان طلاق کمتر از عادی است. همچنین در سه بُعد همکاری، قاطعیت و خویشتن‌داری میانگین پایین‌تری از کودکان عادی را احتساب کردند.
۳	آریان‌پور و عباسی	مقایسه علائم اختلالات اضطرابی، ابراز هیجان و پذیرش اجتماعی در کودکان دارای تجربه طلاق و مرگ والدین با کودکان عادی	۱۳۹۹	۲۶۸ نفر	علی مقایسه‌ای	استفاده از آموزش‌ها و درمان‌های روان‌شناختی برای کاهش مشکلات روان‌شناختی (علائم اختلالات اضطرابی) و ابراز هیجان و پذیرش اجتماعی در کودکان طلاق پیشنهاد می‌شود.
۴	معنوی	مقایسه میزان نافرمانی مقابله‌ای، خشونت و سازگاری اجتماعی در فرزندان والدین طلاق و عادی	۱۳۹۹	۳۰۰ نفر	علی مقایسه‌ای	یافته این پژوهش وجود اختلاف معنا دار بین شاخص‌های نافرمانی مقابله‌ای، خشونت و سازگاری اجتماعی کودکان طلاق و عادی را نشان می‌دهد.
۵	ساوادوگو و وحیدی	تأثیر طلاق بر فرزندان	۱۳۹۸	-	کتابخانه‌ای	طلاق والدین بر افسردگی، اضطراب، عصبان، پرخاشگری، حسادت، سوءظن و بدبینی، فرار از منزل، ترک تحصیل و افت تحصیلی، بزهکاری اجتماعی مانند فحشا، قتل، دزدی، ازدواج زودرس دختران، ضعف اعتمادبه‌نفس، اختلال هویت،

۱. Braun

۲. Clarke

۳. Content Validity Ratio

۴. Content Validity Index

۵. Lawshe

۶. Waltz & et al

اعتیاد، فقر، پر خوری، گوشه‌گیری، بهانه‌جویی، انتقام‌جویی، بی‌رحمی، زودرنجی، نزاع و درگیری، اختلال در خواب، بد خوابی، کابوس در خواب، ناخن جویدن و بی‌زاری از زندگی کودکان نشان تأثیر گذار است.	مشاوره گروهی با رویکرد شناختی رفتاری در کاهش افسردگی و احساس بی‌کفایتی اثربخش بوده است.	شبه آزمایشی	۲۰ نفر	۱۳۹۲	اثربخشی مشاوره گروهی با رویکرد شناختی رفتاری در کاهش افسردگی کودکان طلاق	کریمی و همکاران	۶
نتایج این پژوهش حاکی از این است که نمرات جسمانی سازی علائم اضطراب، اختلال در عملکرد اجتماعی، افسردگی و اختلال روانی کلی و در کودکان طلاق از عادی بالاتر است و این نتیجه در مورد عملکرد تحصیلی برعکس است.	میزان پر خاشاگری کودکان طلاق بیشتر از کودکان عادی است.	علّی مقایسه‌ای	۱۴۰۰ نفر	۱۳۹۵	مقایسه مهارت‌های اجتماعی، سلامت روانی و عملکرد تحصیلی در فرزندان با والدین مطلقه طلاق و عادی	قمری گیوی و خشنوینای چماچایی	۷
پژوهش‌های داخلی عمدتاً به سلامت روان و زیرمقیاس آن توجه داشته که نشان‌دهنده وضع نامطلوب کودکان طلاق و تأثیر مثبت برنامه مداخله‌ای بر این کودکان است.	این پژوهش نشان‌دهنده کاربردی بودن آزمون ترسیم خانواده جنبشی در شناسایی و تشخیص مشکلات روانی کودکان طلاق است.	فراتحلیل	-	۱۳۹۴	مسائل فرزندان طلاق در ایران و مداخلات مربوط: فراتحلیل مقالات موجود	یحیی‌زاده و حامد	۹
نتایج نشان داد مشکلات تحصیلی در کودکان طلاق وجود دارد. همچنین میزان امید کم است و دچار سردرگمی هستند و دل‌نگی برای والد غایب و امید به بازگشت به حالت قبل وجود دارد و در رابطه با برقراری ارتباط با دوستان دچار مشکل هستند و همچنین حسادت و احساس گناه و احساس شرمندگی و تمایل به بازی‌های فردی وجود دارد.	نتایج به‌دست آمده این تحقیق حاکی از میزان بیشتر اختلال‌های روان‌شناختی اضطراب، گوشه‌گیری، مشکلات اجتماعی، مشکلات توجه و مشکلات تفکر در کودکان طلاق است.	علّی - مقایسه‌ای	۶۰ نفر	۱۳۹۵	مقایسه شاخص‌های ترسیمی آزمون ترسیم خانوادگی جنبشی در کودکان عادی و طلاق	میری وحید و همکاران	۱۰
یافته‌ها نشان می‌دهد که واکنش‌های عاطفی کودکان طلاق بیشتر، میزان افسردگی در فرزندان که نزد پدر هستند بیشتر، پر خاشاگری نزد کودکانی که با والد غیر هم‌جنس هستند بیشتر و واپس‌روی در دختران بیشتر است.	نتایج نشان داد مشکلات تحصیلی در کودکان طلاق وجود دارد. همچنین میزان امید کم است و دچار سردرگمی هستند و دل‌نگی برای والد غایب و امید به بازگشت به حالت قبل وجود دارد و در رابطه با برقراری ارتباط با دوستان دچار مشکل هستند و همچنین حسادت و احساس گناه و احساس شرمندگی و تمایل به بازی‌های فردی وجود دارد.	کیفی	۱۶ نفر	۱۳۹۶	امید در نگرش و دانش تک‌والد؛ فرزندان طلاق	اسلامی و همکاران	۱۱
نتایج به‌دست آمده این تحقیق حاکی از میزان بیشتر اختلال‌های روان‌شناختی اضطراب، گوشه‌گیری، مشکلات اجتماعی، مشکلات توجه و مشکلات تفکر در کودکان طلاق است.	یافته‌ها نشان می‌دهد که واکنش‌های عاطفی کودکان طلاق بیشتر، میزان افسردگی در فرزندان که نزد پدر هستند بیشتر، پر خاشاگری نزد کودکانی که با والد غیر هم‌جنس هستند بیشتر و واپس‌روی در دختران بیشتر است.	علّی - مقایسه‌ای	۳۴۱ نفر	۱۳۹۸	مقایسه اختلال‌های روان‌شناختی فرزندان طلاق با هم‌تایان عادی	مرادی و اخانی	۱۲
کتاب‌درمانی گروهی بر کاهش نمرات افسردگی و اضطراب جدایی کودکان طلاق مؤثر است.	مقایسه ویژگی‌های نقاشی کودکان دختر و پسر طلاق با کودکان عادی	در دسترس	۹۶ نفر	۱۳۹۶	مقایسه ویژگی‌های نقاشی کودکان دختر و پسر طلاق با کودکان عادی	ناجی	۱۳
میانگین نمرات سازگاری فردی، سازگاری اجتماعی، سازگاری در منزل و مدرسه کودکان طلاقی که با مادر زندگی می‌کنند، بیشتر است.	مقایسه هوش هیجانی و خودپنداره بین فرزندان طلاق و عادی در مدارس ابتدایی شهر شاهرود	شبه آزمایشی	۳۰ نفر	۱۳۸۸	اثربخشی کتاب‌درمانی گروهی بر میزان اضطراب جدایی و افسردگی در کودکان والدین طلاق گرفته	بانکی و همکاران	۱۴
خشم، تنفر، ترس و احساس بی‌پناهی و آسیب‌پذیری اصلی‌ترین تجارب هیجانی منفی در فرزندان با والدین طلاق گرفته است.	تدوین پروتکل آموزشی رفتار با کودکان طلاق به مادرانشان و اثر آن بر رفتار مادران	علّی - مقایسه‌ای	۱۲۰ نفر	۱۳۹۵	مقایسه هوش هیجانی و خودپنداره بین فرزندان طلاق و عادی در مدارس ابتدایی شهر شاهرود	ابراهیمی	۱۵
در تمامی متغیرهای استرس ادراک شده ترس از خشونت با اعمال خصمانه بر کودک، استقلال و وابستگی، ترس کودک از طرد شدن و تنها ماندن کودکان طلاق با عادی تفاوت معناداری دارد.	بررسی مقایسه‌ای میزان سازگاری کودکان دبستانی خانواده‌های مطلقه در شهر همدان	آزمایشی	۴۰ نفر	۱۳۹۸	تدوین پروتکل آموزشی رفتار با کودکان طلاق به مادرانشان و اثر آن بر رفتار مادران	غلامی و همکاران	۱۶
مطالعه پدیدارشناسانه تجارب هیجانی فرزندان طلاق	بررسی مقایسه‌ای میزان سازگاری کودکان دبستانی خانواده‌های مطلقه در شهر همدان	توصیفی - تحلیلی	۲۰۴ نفر	۱۳۸۵	بررسی مقایسه‌ای میزان سازگاری کودکان دبستانی خانواده‌های مطلقه در شهر همدان	حبیبی و ساجدی	۱۷
مقایسه نیازهای روانی و استرس ادراک شده بر اساس آزمون اندرلیافت کودکان و ترسیم خانواده در کودکان طلاق و غیر طلاق	مطالعه پدیدارشناسانه تجارب هیجانی فرزندان طلاق	کیفی	۱۷ نفر	۱۳۹۶	مطالعه پدیدارشناسانه تجارب هیجانی فرزندان طلاق	زمانی زارچی و همکاران	۱۸
مقایسه نیازهای روانی و استرس ادراک شده بر اساس آزمون اندرلیافت کودکان و ترسیم خانواده در کودکان طلاق و غیر طلاق	مقایسه نیازهای روانی و استرس ادراک شده بر اساس آزمون اندرلیافت کودکان و ترسیم خانواده در کودکان طلاق و غیر طلاق	علّی - مقایسه‌ای	۱۲۰ نفر	۱۳۹۸	مقایسه نیازهای روانی و استرس ادراک شده بر اساس آزمون اندرلیافت کودکان و ترسیم خانواده در کودکان طلاق و غیر طلاق	حیاتلو و باباخانی	۱۹

۲۰	تأثیرات منفی طلاق و فروپاشی خانواده بر افت تحصیلی فرزندان در مقطع ابتدایی	۱۳۹۹	-	کتابخانه‌ای	طلاق والدین تأثیرات منفی بر افت تحصیلی فرزندان دارد.
۲۱	مقایسه مقبولیت اجتماعی، اختلالات سلوک و دشواری در تنظیم هیجان در کودکان طلاق، کودکان با مرگ والدین و کودکان عادی شهر قم	۱۴۰۰	۱۸۰ نفر	توصیفی	بر اساس نتایج پژوهش، میزان اختلال سلوک و دشواری در تنظیم هیجانی در کودکان طلاق بیشتر از کودکان با مرگ والدین و کودکان عادی است.
۲۲	اثربخشی برنامه مداخله رویکرد مثبت‌گرا بر مشکلات درونی‌سازی‌شده کودکان طلاق	۱۴۰۰	۴۰ نفر	نیمه‌آزمایشی	آموزش مثبت‌نگری، مشکلات درونی‌شده کودکان طلاق را کاهش می‌دهد و این درمان می‌تواند در جهت کاهش اضطراب، افسردگی و گوشه‌گیری در کودکان مؤثر باشد.
۲۳	اثربخشی آموزش برنامه سازگاری با طلاق والدین بر سازگاری و کاهش اختلالات رفتاری دانش‌آموزان دختر طلاق دوره ابتدایی شهر اصفهان	۱۳۸۹	۳۰ نفر	نیمه‌تجربی	آموزش برنامه سازگاری به کودکان طلاق بر اختلالات رفتاری و برخی ابعاد اختلالات رفتاری از جمله اضطراب و افسردگی، پرخاشگری و بیش‌فعالی و نشانه‌های عاطفی و مشکلات با همسالان تأثیر دارد.
۲۴	مقایسه میزان اختلالات رفتاری کودکان در خانواده‌های ناسازگار، طلاق و عادی منطقه ۴ شهر تهران	۱۳۹۱	۱۲۰ نفر	علی‌مقایسه‌ای	بین میزان اختلالات رفتار، بیش‌فعالی و کمبود توجه، لج‌بازی و نافرمانی، اضطراب فراگیر، افسردگی و اضطراب جدایی فرزندان طلاق و عادی تفاوت وجود دارد.
۲۵	بررسی مقایسه‌ای میزان اختلال‌های رفتاری دانش‌آموزان دبستانی با مادران مطلقه و فوت‌شده تحت حمایت بهبودی شهرستان ورامین	۱۳۹۱	۶۰ نفر	کاربردی	در بین اختلال‌های رفتاری دانش‌آموزان با مادران مطلقه، اختلال بیش‌فعالی - کمبود توجه و دانش‌آموزان با مادر فوت‌شده، اختلال اضطرابی بیشترین مقدار را کسب کرده است.
۲۶	مقایسه آسیب‌پذیری در برابر اعتیاد در فرزندان طلاق، فرزندان خانواده‌های پُر تعارض و عادی در شهرستان ناین	۱۳۹۱	۴۸۴ نفر	علی‌مقایسه‌ای	فرزندان خانواده‌های ناسازگار و طلاق به صورت معناداری نسبت به فرزندان خانواده‌های عادی در سه مقیاس آمادگی اعتیاد، نمرات بالاتری را کسب کردند.

با توجه به نتایج حاصل از تحلیل مضمون داده‌ها در جدول ۲، در این قسمت از پژوهش به ۶ مضمون اصلی و ۲۷ زیرمضمون دست یافتیم و در ادامه به توضیح اهداف، فنون و رویکردهای جلسات مشاوره‌ای می‌پردازیم.

جدول ۲: دسته‌بندی عوامل مرتبط با متغیرهای پژوهش

مضمین اصلی	زیرمضمین
آسیب‌های روان‌شناختی	- افسردگی، اضطراب، پرخاشگری، گوشه‌گیری
	- اختلالات روانی (مانند اضطراب جدایی، سلوک، تنظیم هیجانی)
	- مشکلات عاطفی (خشم، تنفر، ترس، بی‌پناهی)
	- مشکلات خواب (بدخوابی، کابوس)
آسیب‌های تحصیلی	- مشکلات هویتی (اختلال هویت، کاهش خودپنداره)
	- وابستگی و ترس از طرد شدن
	- احساس بی‌کفایتی، ضعف اعتمادبه‌نفس
	- بازگشت به رفتارهای کودکانه (واپس‌روی) در دختران
مهارت‌های اجتماعی و سازگاری	- افت تحصیلی و کاهش عملکرد آموزشی - آموزش و پرورش
	- ترک تحصیل
	- رابطه منفی با عملکرد تحصیلی نسبت به کودکان عادی
	- دل‌تنگی برای والد غایب و امید به بازگشت به حالت قبل
آسیب‌های جسمانی و سلامت	- سردرگمی و حسادت در رابطه با همسالان
	- رفتار و بازی‌های فردی
	- کاهش مهارت‌های اجتماعی (همکاری، قاطعیت، خویشتن‌داری)
	- مشکلات در ارتباط با دوستان
	- سازگاری ضعیف در محیط خانه و مدرسه
	- افزایش مشکلات اجتماعی (بیش‌فعالی، نافرمانی)
	- افزایش مشکلات اجتماعی و مشکلات با همسالان
	- علائم جسمانی‌سازی (مانند دردهای بدنی بدون علت پزشکی)

عمومی	- آسیب‌پذیری در برابر اختلالات جسمانی در کودکان طلاق - مشکلات بهداشتی مانند پرخوری و ناخن جویدن
روابط خانوادگی	- تفاوت در تأثیرات روان‌شناختی بر اساس زندگی با والدین مختلف (افسردگی بیشتر در فرزندان که نزد پدر زندگی می‌کنند) - میزان بالاترین نافرمانی مقابله‌ای و خشونت در کودکان طلاق
رفتارهای پرخطر	- تأثیر مثبت رفتار مادران بر وضعیت روانی و اجتماعی کودکان پس از دریافت پروتکل آموزشی - افزایش عملکردهای ناسازگارانه (مانند بزهکاری اجتماعی)

جدول ۳ به‌طور کامل مضامین فرعی مرتبط با آسیب‌های روان‌شناختی، تحصیلی، اجتماعی و کودکان طلاق را با فنون مشاوره مناسب و دیدگاه‌های آموزشی مرتبط دربرمی‌گیرد. این ترکیب می‌تواند به شکل‌گیری برنامه‌های مداخله‌ای برای کاهش آسیب‌ها کمک کند. در این راستا و برای سهولت در انجام جلسات آموزشی مشاوره‌ای کاهش آسیب‌های کودکان طلاق، بسته آموزشی بر پایه تلفیق چند رویکرد درمانی مؤثر، طراحی و پیشنهاد شد. این بسته شامل رویکردهای شناختی‌رفتاری^۱، درمان رفتاری دیالکتیکی^۲، مشاوره فردی و گروهی و درمان پذیرش و تعهد^۳ است. هر یک از این رویکردها دارای چهارچوب نظری خاص خود هستند که بر اساس آن، به درمان مشکلات روان‌شناختی می‌پردازند. باین‌حال، در این بسته آموزشی، این رویکردها به‌صورت یکپارچه و مکمل یکدیگر به کار گرفته شده‌اند تا بتوانند به‌طور مؤثر به کاهش آسیب‌های آموزشی و روان‌شناختی کودکان کمک کنند. در جدول ۴ ساختار جلسات آموزشی مشاوره‌ای پیشنهادی برای کاهش آسیب‌های کودکان طلاق ارائه شده است. چهارچوب نظری با محوریت آموزش مهارت‌های زندگی، مدیریت هیجانات، تقویت تاب‌آوری و پذیرش واقعیت طراحی شده است.

جدول ۳: انطباق مفاهیم و فنون مورد استفاده در بسته آموزشی

زیرمضامین	فنون مشاوره‌ای	دیدگاه‌های آموزشی
افسردگی، اضطراب، پرخاشگری، گوشه‌گیری	- درمان شناختی‌رفتاری (CBT): تشخیص بر تغییر افکار منفی و تقویت رفتارهای مثبت - آموزش مهارت‌های مقابله با استرس: کاهش استرس و اضطراب	- آموزش مهارت‌های زندگی: ارائه برنامه‌های آموزشی در مدارس برای تقویت مهارت‌های عاطفی و مدیریت استرس
اختلالات روانی (اضطراب جدایی، سلوک، تنظیم هیجانی)	- درمان رفتاری دیالکتیکی (DBT): برای بهبود تنظیم هیجانی و تقویت مهارت‌های بین‌فردی	- آموزش عاطفی و اجتماعی: برگزاری کارگاه‌های مهارت‌های عاطفی و تنظیم هیجان در محیط آموزشی
مشکلات عاطفی (خشم، تنفر، ترس، بی‌پناهی)	- مشاوره فردی و گروهی: پردازش و بیان احساسات از طریق نقش‌بازی و گفت‌وگوهای درمانی - هنر درمانی: استفاده از نقاشی و بازی برای بیان دیدگاه	- برنامه‌های آموزشی برای مدیریت خشم و شیشه‌سازی در محیط‌های گروهی مدارس
مشکلات خواب (بدخوابی، کابوس)	- رفتاردرمانی شناختی برای بی‌خوابی (CBT-I): استفاده از فنون آرام‌سازی و آموزش بهداشت خواب	- آموزش بهداشت خواب: ارائه برنامه‌های آموزشی در مدارس و خانواده‌ها برای بهبود عادات خواب و کاهش مشکلات خواب
مشکلات هویتی (اختلال هویت، کاهش خودپنداره)	- مشاوره فردی: برای توسعه هویت فردی و تقویت خودپنداره از طریق جلسات مشاوره - آموزش عزت‌نفس: برای تقویت خودارزشمندی و اعتمادبه‌نفس	- برنامه‌های تقویتی خودپنداره: دوره‌های آموزشی برای افزایش اعتمادبه‌نفس و خودپذیری در کودکان، مانند برگزاری کارگاه‌های مهارت‌های زندگی
وابستگی و ترس از طرد شدن	- درمان بر تعهد و پذیرش (ACT): کمک به پذیرش احساس و کاهش وابستگی ناسالم	- آموزش مهارت‌های اجتماعی: ارائه برنامه‌های گروهی در مدارس برای تقویت استقلال و مهارت‌های اجتماعی
افت تحصیلی و کاهش عملکرد آموزشی	- مشاوره تحصیلی: ارائه راهکارهایی برای مدیریت زمان، سازمان‌دهی تکالیف و روش‌های صحیح مطالعه	- برنامه‌های آموزشی انفرادی: طراحی و اجرای برنامه‌های تحصیلی فردی برای کودکان دارای مشکلات تحصیلی بر اساس نیازهای خاص آنها

۱. CBT
۲. DBT
۳. ACT

مشکلات در بحث و بررسی	- آموزش فنون استفاده از زمان: آموزش به کودکان در توسعه فنون کمکی مطالعه و مدیریت زمان	- برنامه‌های تقویت مهارت‌های مورد نیاز: ارائه کلاس‌ها و کارگاه‌های آموزشی برای تقویت تمرکز و مهارت‌های آموزشی در محیط‌های آموزشی مانند مدارس
مشکلات اجتماعی و کاهش مهارت‌های ارتباطی (همکاری، قاطع، خویش‌داری)	- مشاوره گروهی: آموزش مهارت‌های اجتماعی از طریق نقش‌بازی و تمرین‌های گروهی برای افزایش همکاری و قاطعیت	- آموزش مهارت‌های اجتماعی: ارائه برنامه‌های آموزشی در مدارس برای تقویت مهارت‌های اجتماعی و ارتباطی با استفاده از همکاری و خودکنترلی در محیط‌های گروهی
مشکلات در ارتباط با دوستان	- آموزش مهارت‌های بین فردی: از طریق نقش‌بازی و تمرین‌های گروهی برای تقویت روابط دوستانه و افزایش مهارت‌های ارتباطی	- کارگاه‌های تقویت دوستی: برگزاری جلسات گروهی در مدارس برای فعالیت‌های اجتماعی سالم و ایجاد روابط دوستانه پایدار، آموزش مهارت ارتباط مؤثر
سازگاری ضعیف در محیط خانه و مدرسه	- مشاوره مشترک: برگزاری مشاوره برای بهبود روابط خانوادگی و کاهش تنش‌ها در محیط خانه و مدرسه	- برنامه‌های سازگاری: ارائه برنامه‌های آموزشی برای بهبود سازگاری فردی و اجتماعی در محیط خانه و مدرسه، مانند برنامه‌های انتقالی برای کودکان در تغییرات محیطی

جدول ۴: ساختار جلسات آموزشی مشاوره‌ای کاهش آسیب‌های کودکان طلاق

جلسه	عنوان	هدف	محتوای جلسه
جلسه ۱	آشنایی و ایجاد ارتباط	- ایجاد فضای امن و آشنایی با شرکت‌کنندگان، ایجاد ارتباط مثبت	- معرفی شرکت‌کننده‌ها، توضیح دوره، ایجاد فضای دوستانه و اعتماد، استفاده از بازی‌های گروهی و فعالیت‌های یخ‌شکن - تکلیف: نوشتن یا نقاشی درباره احساسات خود نسبت به طلاق
جلسه ۲	شناسایی و بیان احساسات	- کمک به کودکان برای شناسایی و بیان احساسات خود به شیوه سالم	- آموزش‌های بازی‌های پایه احساسات، استفاده از نقش‌های و تمرین‌ها (مانند نقاشی) برای بیان احساسات، بحث و گفت‌وگو درباره احساسات مشترک - تکلیف: نوشتن یک روزنامه احساسی روزانه
جلسه ۳	مدیریت استرس و اضطراب	- آموزش فنون مدیریت استرس و شرایط در شرایط چالش برانگیز - بررسی نقش ورزش و فعالیت‌های بدنی در کاهش استرس	- معرفی تکنیک فنون آرام‌سازی و مدیتیشن، تمرین‌های گروهی برای کاهش استرس، بحث در مورد استرس‌ها و روش‌های مقابله با آن‌ها - تکلیف: انجام یک فعالیت آرام‌بخش روزانه و ثبت تجربیات
جلسه ۴	تقویت مهارت‌های اجتماعی	- آموزش و تقویت مهارت‌های اجتماعی از طریق فعالیت‌های گروهی	- تمرین‌های گروهی برای تقویت مهارت‌های مشابه، قاطعیت و خویش‌داری، نقش‌بازی برای فعالیت‌های اجتماعی مثبت - تکلیف: شرکت در یک فعالیت گروهی و نوشتن تجربیات درباره نحوه زندگی با دیگران
جلسه ۵	مدیریت خشم و هیجانات	- آموزش مهارت‌های مدیریت خشم و تنظیم هیجانات	- آموزش روش‌های کنترل خشم، نقش‌بازی برای تمرین‌های خشم‌آور، فنون آرام‌سازی پس از بروز خشم، بحث درباره اهمیت دادن به موقعیت‌های مختلف
جلسه ۶	تقویت خودپنداره و اعتماد به نفس	- افزایش اعتماد به نفس و تقویت تصویر مثبت از خود - آموزش مفهوم خودکارآمدی و مهم آن - تمرین‌های تقویت اعتماد به نفس - استفاده از پذیرش مسئولیت‌های فردی	- تمرین‌های فردی و گروهی برای شناسایی نقاط قوت، فعالیت‌هایی برای اعتماد به نفس، اشتراک‌گذاری موفقیت‌های فردی و گروهی - تکلیف: تعیین یک هدف کوچک و تلاش برای رسیدن به آن
جلسه ۷	بهبود روابط خانوادگی	- آموزش مهارت‌های ارتباطی - تقویت روابط مثبت با اعضای خانواده و کاهش تنش‌های خانوادگی	- تمرین‌های گفت‌وگو با والدین، آموزش فنون ارتباطی، بحث درباره نقش هر عضو در خانواده، نقش‌آفرینی برای شبیه‌سازی موقعیت‌های خانوادگی - تکلیف: تمرین یک گفت‌وگوی مثبت با یکی از اعضای خانواده و ثبت تجربیات
جلسه ۸		- آموزش مهارت‌های مقابله با تغییرات و افزایش سازگاری با شرایط جدید - مقابله با تغییرات و افزایش سازگاری	- بحث درباره تغییرات طلاق، تمرین‌هایی شناختی برای پذیرش تغییرات، آموزش مهارت‌های تطبیق‌پذیری و رضایت‌پذیری در برابر تغییرات زندگی - تکلیف: نوشتن یا نقاشی یکی از تغییرات زندگی و نحوه برخورد با آن
بهبود عملکرد تحصیلی	- کمک به کودکان برای مدیریت وظایف تحصیلی و بهبود عملکرد	- آموزش فنون مطالعه و مدیریت زمان، بحث در مورد مشکلات تحصیلی، ارائه راهکارهای سازمان‌دهی تکالیف و برنامه‌ریزی روزانه، آموزش فنون بهبود،	

آموزشی بهبود مهارت‌های فکری و تمرکز در فعالیت‌های آموزشی	تمرین‌های حافظه، ارائه روش‌های کاربردی و مشارکتی، تمرین‌های گروهی برای تقویت مهارت‌های مطالعه	- تقویت مهارت‌های مطالعه	
ایجاد راهبردهای حمایتی فردی	- شناسایی و تدوین حمایت‌های فردی برای مقابله با چالش‌ها - آموزش نحوه استفاده از منابع و حمایت‌های موجود - تقویت مهارت‌های خودمدیریتی	- طراحی یک برنامه حمایتی فردی با استفاده از منابع موجود - تکلیف: نوشتن یک برنامه عملیاتی برای استفاده از منابع و حمایت‌های خانوادگی و اجتماعی	جلسه ۱۰
حل تعارضات و مشکلات اجتماعی	آموزش مهارت‌های حل مسئله و کاهش تعارض در روابط اجتماعی	- آموزش فنون حل مسائل، تمرین‌های نقش‌بازی برای شبیه‌سازی موقعیت‌های تعارض آمیز، بحث گروهی درباره تجربه‌های شخصی از حل تعارض - تکلیف: انتخاب یک موضوع شخصی و جست‌وجو برای حل آن با استفاده از فنون آموخته‌شده	جلسه ۱۱
مرور و جمع‌بندی دوره	- بررسی و مرور موضوعات و فنون آموخته‌شده - ارزیابی دوره بر شرکت‌کنندگان - استفاده مستمر از مهارت‌های آموخته‌شده و ادامه ارتباط با گروه پشتیبانی	- مرور مباحث و فنون آموخته‌شده در طول دوره، بحث آزاد درباره تجربه‌های شخصی، ارائه بازخورد گروهی، ادامه استفاده از مهارت‌های آموخته‌شده - تکلیف: نوشتن یک نامه به خود آینده شامل توصیه‌ها و اهداف براساس آموزش‌های دوره	جلسه ۱۲

در ادامه برای بررسی روایی محتوایی بسته تدوین شده از متخصصان نظرسنجی شد. اطلاعات جمعیت‌شناختی متخصصان در جدول ۴ گزارش شده است.

در جدول ۴ مشخصات ده تن از متخصصان که در پژوهش جهت روایی محتوایی بسته آموزشی مشاوره‌ای مشارکت کرده بودند، آمده است. سابقه فعالیت متخصصان بین ۱۰ تا ۲۰ سال است و ۶۰ درصد خانم و ۴۰ درصد آقا در این مرحله مشارکت کردند. در ادامه شاخص نسبت روایی محتوایی (CVR)^۱ براساس لاوشه (۱۹۷۵) برای بسته آموزشی مشاوره‌ای کاهش آسیب‌های کودکان طلاق ۰/۸ به دست آمد که طبق جدول ۵ از نسبت روایی محتوایی خوبی برخوردار است.

جدول ۵: مشخصات جمعیت‌شناختی متخصصان در مرحله دوم پژوهش

کد	رشته تحصیلی	جنسیت	مدرک تحصیلی	سابقه کاری
۱	مشاوره و راهنمایی	زن	دکتر	۱۵ سال
۲	روان‌شناسی	زن	کارشناسی ارشد	۱۳ سال
۳	روان‌شناسی بالینی	زن	کارشناسی ارشد	۱۸ سال
۴	مشاوره	مرد	دکتر	۲۰ سال
۵	مشاوره	مرد	دکتر	۱۲ سال
۶	روان‌شناسی	زن	دکتر	۱۰ سال
۷	مشاوره	زن	کارشناسی ارشد	۱۱ سال
۸	مشاوره	مرد	کارشناسی ارشد	۱۲ سال
۹	روان‌شناسی	زن	دکتر	۱۱ سال
۱۰	مشاوره	مرد	دکتر	۱۵ سال

در ادامه جهت بررسی شاخص روایی محتوایی با روش (والترز^۲ و همکاران، ۲۰۱۰) ۰/۸ به دست آمد. در ارتباط با روایی مداخله‌ای برنامه، ضریب توافق بالاتر به معنی قابلیت اعتماد بالاتر است. برای سنجش میزان توافق متخصصان در مورد کل برنامه از ضریب کاپا استفاده شد.

میزان توافق کاپا^۳ در این پژوهش نیز برابر ۰/۷۱. درصد توافق بین ارزیابان بود که مطابق با جدول ۷ حاکی از قابلیت اعتماد خوب در بین داوران بود.

۱. Content validity ratio

۲. Waltz & et al

۳. Cohen's kappa coefficient

جدول ۶: حداقل مقدار CVR قابل قبول براساس تعداد متخصصان ارزیابی کننده مقیاس

تعداد متخصصان	مقدار CVR	تعداد متخصصان	مقدار CVR	تعداد متخصصان	مقدار CVR
۵	۰/۹۹	۱۱	۰/۵۹	۲۵	۰/۳۷
۶	۰/۹۹	۱۲	۰/۵۶	۳۰	۰/۳۳
۷	۰/۹۹	۱۳	۰/۵۴	۳۵	۰/۳۱
۸	۰/۷۵	۱۴	۰/۵۱	۴۰	۰/۲۹
۹	۰/۷۸	۱۵	۰/۴۹		
۱۰	۰/۶۲	۲۰	۰/۴۲		

جدول ۷: مقادیر مختلف ضریب کاپا در تعیین میزان توافق بین داوران

مقدار آماره کاپا	قدرت توافق
کمتر از صفر	ضعیف
۰-۰/۲	کم
۰/۲۱-۰/۴	پایین تر از متوسط
۰/۴۱-۰/۶۰	متوسط
۰/۶۱-۰/۸۰	خوب
۰/۸۱-۱	عالی

بحث و نتیجه گیری

هدف از مطالعه حاضر، مطالعه اسنادی پیشینه پژوهشی فرزندان طلاق و رواسازی بسته آموزشی مشاوره‌ای کاهش آسیب‌های کودکان طلاق از نظر متخصصان بود. با توجه به پژوهش‌های انجام شده پیشین در زمینه کاهش آسیب‌های کودکان طلاق، مستندات بسیاری در تأیید روش‌های به کاررفته در این پژوهش یافت می‌شود. در مطالعه موردی که بر روی کودک ۹ ساله دارای خشم و پرخاشگری ناشی از طلاق والدین صورت گرفت، با روش درمانی شناختی رفتاری بهبودی حاصل شد (اصغرپور لشکامی و همکاران، ۲۰۲۳). همچنین، درمان شناختی رفتاری بر مهارت مثبت‌اندیشی و تعارضات بین فردی مؤثر است. این نتیجه در پژوهشی که به روش نیمه تجربی بر فرزندان طلاق مؤسسه خیریه اله کرم در قم و با هدف اثربخشی درمان شناختی رفتاری بر مهارت مثبت‌اندیشی و تعارضات بین فردی فرزندان طلاق انجام شد، به دست آمد (نقی پور و همکاران، ۲۰۲۴). برای افزایش تاب‌آوری و خودکنترلی کودکان طلاق نیز بازی درمانی روش مناسبی است که بسیار پیشنهاد می‌شود. در یک پژوهش که بر روی کودکان ۷ تا ۱۰ ساله مشغول به تحصیل در دوره ابتدایی با حجم نمونه ۳۰ کودک انجام شد، مؤثر بودن بازی درمانی گروهی در تاب‌آوری و خودکنترلی کودکان والدین مطلقه مورد تأیید قرار گرفت (رشیدی و همکاران، ۲۰۲۰). یکی دیگر از روش‌های بازی درمانی برای افزایش تاب‌آوری کودکان نسبت به طلاق والدین، بازی با هدف استفاده از رابطه بین بزرگ‌سال و کودک با صحبت کردن در مورد طلاق است که به آن بازی «بیاید از طلاق صحبت کنیم» می‌گویند. این فضا بستری برای ایجاد گفت‌وگو با کودک ایجاد می‌کند و به بهبود قابل توجه احساسات و روابط منجر می‌شود. استفاده از این فن می‌تواند به تاب‌آوری کودک کمک بیشتری کند (اُرن^۱ و همکاران، ۲۰۲۰). همچنین راهکارهای مشاوره‌ای دیگری برای کاهش آسیب‌های روان‌شناختی کودکان پیشنهاد می‌شوند که در آن‌ها به انواع احساسات، ادراک و واکنش‌های کودکان نسبت به طلاق پرداخته می‌شود و از طرف دیگر به منظور بهبود عزت‌نفس کودک از بازی‌ها و فعالیت‌های هدفمند نیز استفاده می‌شود که به اسم برنامه CODIP^۲ نام‌گذاری شده و برای چهار پایه تحصیلی ابتدایی طراحی شده است. در این برنامه هدف اصلی کاهش استرس ناشی از طلاق والدین با ایجاد فضای حمایتی و مطمئن برای اعضای گروه و آموزش مهارت‌های مورد نیاز به کودکان جهت مقابله مؤثر با تغییرات و چالش ناشی از طلاق والدین است (ایمانی و همکاران، ۲۰۲۲). بر همین اساس و با تکیه بر نتایج به دست آمده از پژوهش‌های پیشین، پژوهشگر ابتدا به منظور تدوین بسته آموزشی مشاوره‌ای کاهش آسیب‌های کودکان طلاق به بررسی اسناد معتبر پرداخت و ۲۶ مقاله را وارد مطالعه کرد. در مرحله بعد پژوهش کدگذاری اولیه انجام شد و در مرحله سوم کدهای اولیه با هم ترکیب و مضامین کلی ایجاد و بازبینی شدند

۱. Oren & et al

۲. Children of Divorce Intervention Program

و مقولات فرعی و مضامین اصلی دسته‌بندی گردیدند و در نهایت، نتایج تحلیل مضمون در قالب یک بسته آموزشی تنظیم شد و یک ساختار جلسات آموزشی مشاوره‌ای کاهش آسیب‌های کودکان طلاق پیشنهاد گردید. در هنگام تدوین بسته آموزشی، جهت کاهش آسیب‌های روان‌شناختی، از آموزش‌های خودشناسی، آموزش مهارت‌های زندگی، آموزش مهارت‌های عاطفی و اجتماعی، هنردرمانی و فنون آرام‌سازی، آموزش عزت‌نفس برای تقویت خودارزشمندی و افزایش اعتمادبه‌نفس و تقویت استقلال و مهارت‌های اجتماعی با بهره‌گیری از روش‌های درمانی شناختی‌رفتاری و درمان رفتاری دیالکتیکی و درمان تعهد و پذیرش بهره‌گیری شد. مضمون بعدی که در این پژوهش به دست آمد، آسیب‌های تحصیلی بود که شامل زیرمضامین افت تحصیلی و کاهش عملکرد آموزشی و ترک تحصیل است. در مضمون بعدی به مهارت‌های اجتماعی و سازگاری در این کودکان اشاره شده است. این مضمون شامل زیرمضامینی مانند کاهش مهارت‌های اجتماعی، مشکلات در ارتباط با دوستان، سازگاری ضعیف در مدرسه، افزایش مشکلاتی مانند بیش‌فعالی و نافرمانی، افزایش مشکلات اجتماعی و مشکلات با همسالان بوده است. در مضمون دیگر آسیب‌های جسمانی و سلامت عمومی به دست آمد که شامل این زیرمضامین است: علائم جسمانی‌سازی، آسیب‌پذیری در برابر اختلالات جسمانی در کودکان طلاق، مشکلات بهداشتی مانند پرخوری و ناخن جویدن و مضمون دیگر به دست آمده روابط خانوادگی این کودکان است که شامل زیرمضامینی همچون تفاوت روان‌شناختی براساس زندگی با والدین مختلف، نافرمانی مقابله‌ای بالا و خشونت زیاد در بین این کودکان و مشاهده تأثیرات مثبت پس از دریافت پروتکل‌های آموزشی در بین مادران است. مضمون آخر نیز رفتارهای پرخطر کودکان شامل زیرمضمون عملکردهای ناسازگارانه همچون بزهکاری را شناسایی کرده است. در ادامه برای کاهش این آسیب‌ها از فنون مشاوره‌ای متناسب با این زیرمضامین پیشنهاد شد که با بهره‌گیری از رویکردهای CBT^۱ و DBT^۲ و ACT^۳ و همچنین مشاوره‌های فردی و گروهی بسته مشاوره‌ای آموزشی تنظیم شود و برای دستیابی به روایی بسته، از ۱۰ متخصص کمک گرفته شد. شاخص روایی محتوایی بسته آموزشی مشاوره‌ای کاهش آسیب‌های کودکان طلاق ۰/۸ به دست آمد که از نسبت روایی محتوایی خوبی برخوردار بود.

این پژوهش‌ها و موارد دیگر لزوم استفاده از مشاوره و آموزش مهارت‌ها برای کاهش آسیب‌های روان‌شناختی کودکان طلاق را بیان می‌کند. در مضمون آسیب آموزشی و خانوادگی و اجتماعی و سلامت فردی کودکان طلاق، ارائه راهکارهایی برای مدیریت زمان، سازمان‌دهی تکالیف و روش‌های صحیح مطالعه و مشاوره‌های گروهی و آموزش مهارت‌های زندگی می‌تواند بسیار راهگشا باشد. همچنین استفاده از درمان‌های شناختی‌رفتاری به افراد کمک می‌کند یاد بگیرند که چگونه الگوهای فکری مخرب یا مزاحم را که تأثیر منفی بر رفتار و احساسات دارند، شناسایی کنند و تغییر دهند. درمان شناختی‌رفتاری بر تغییر افکار منفی خودکار تمرکز دارد که می‌تواند به مشکلات عاطفی، افسردگی و اضطراب منجر شود و آن‌ها را بدتر کند یا کاهش دهد و به بهبود سلامت روان کمک کند. فنون مشاوره گروهی و آموزش مهارت‌های بین‌فردی به‌عنوان روش‌های مؤثر در تقویت تعاملات اجتماعی و بهبود سازگاری کودکان معرفی شدند. این پژوهش نشان داد که با تقویت مهارت‌های همکاری، قاطعیت و خویشتن‌داری می‌توان به بهبود روابط اجتماعی کودکان طلاق کمک کرد.

با توجه به یافته‌های پژوهش، می‌توان نتیجه گرفت که طلاق والدین تأثیرات گسترده‌ای بر جنبه‌های مختلف زندگی کودکان می‌گذارد و نیازمند مداخلات چندوجهی و همه‌جانبه است. بسته آموزشی مشاوره‌ای تدوین شده براساس مضامین روان‌شناختی، تحصیلی و اجتماعی می‌تواند به‌عنوان یک ابزار مؤثر در کاهش آسیب‌های کودکان طلاق مورد استفاده قرار گیرد. این بسته آموزشی مشاوره‌ای با تمرکز بر فنون مشاوره‌ای مؤثر مانند درمان شناختی‌رفتاری، مشاوره تحصیلی و آموزش مهارت‌های زندگی به کودکان طلاق کمک می‌کند که بتوانند بهتر با چالش‌های روبه‌روی ناشی از طلاق والدین مقابله کنند و در بهبود وضعیت روانی، تحصیلی و اجتماعی خود سودمند باشند. نتایج این پژوهش اهمیت استفاده از رویکردهای آموزشی مشاوره‌ای مبتنی بر فرهنگ بومی را در مدیریت و کاهش آسیب‌های کودکان طلاق برجسته می‌کند. از این رو، توصیه می‌شود که این بسته به‌طور گسترده در مدارس و مراکز مشاوره به کار گرفته شود تا از تأثیرات منفی طلاق بر کودکان کاسته و به بهبود کیفیت زندگی آن‌ها کمک کند.

۱. Cognitive Behavioral Therapy
 ۲. Dialectical Behavioral Therapy
 ۳. Acceptance and Commitment Therapy

این پژوهش نیز مانند سایر پژوهش‌ها محدودیت‌هایی داشت. از جمله محدودیت‌های پژوهش حاضر می‌توان به عدم تعمیم‌پذیری به دلیل تفاوت‌های فردی کودکان، شرایط خانوادگی، فرهنگی و اجتماعی اشاره کرد. از دیگر محدودیت‌ها می‌توان محدودیت‌هایی چون امتناع والدین در شرکت در پژوهش به دلیل حساسیت موضوع را نام برد. به علاوه که عوامل متعددی مانند حمایت‌های اجتماعی، سبک فرزندپروری والدین و ویژگی‌های شخصیتی کودک می‌تواند بر اثربخشی مداخلات تأثیر بگذارد. پیشنهاد پژوهشگر گسترش استفاده از این بسته آموزشی در مدارس و مراکز مشاوره است که می‌تواند به بهبود وضعیت روان‌شناختی تعداد بیشتری از کودکان کمک کند و بررسی و انجام مطالعات پیگیری طولانی‌مدت می‌تواند به ارزیابی پایدار اثربخشی مداخلات انجام‌شده یاری رساند.

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

در این پژوهش تمامی ملاحظات اخلاقی رعایت شده و تمامی مصاحبه‌ها با رضایت شخصی افراد شرکت‌کننده ضبط و یا نگارش شده است.

حامی مالی

مقاله حاضر هیچ‌گونه حمایت مالی دریافت نکرده است.

مشارکت نویسندگان

همه نویسندگان سهم یکسانی در تهیه پیش‌نویس مقاله، بازبینی و اصلاح مقاله را برعهده داشتند.

تضاد منافع

این پژوهش هیچ‌گونه تضاد منافی ندارد.

تشکر و قدردانی

از تمامی شرکت‌کنندگان که در تکمیل این پژوهش ما را یاری کردند، به‌ویژه استاد محترم دکتر کیوان صالحی کمال سپاس و قدردانی را داریم. این پژوهش برگرفته از رساله دکتری مشاوره دانشگاه آزاد واحد علوم تحقیقات تهران است.

References

- Abedin Sh, Heydari Sh. (2021). Comparative Interpretation of Family Painting Test of Ordinary Children and Children Divorce, Unemployed and Obligatory (9 to 14 years old) with an emphasis on examining anxiety, depression and aggression. *Psychology and Psychiatry Cognition*, 8 (3), 150-155. SID. <https://sid.ir/paper/966025/en>
- Abolhassani A (2015). Investigating and Comparing Divorce Experience in Divorce Men and Women: Meaning, contexts, consequences, and post-divorce adaptation. Shahid Beheshti University, *Faculty of Education and Psychology*, pp. 10-2
- Aihui, D. (2024). Family Interaction Patterns Among Adult Children and Divorced Parents According to Bowen's Family System Theory: A Case Study of Chinese Family in China. *The Malaysian Journal of Social Administration*, 18. [10.22452/18sp/90.109](https://doi.org/10.22452/18sp/90.109)
- Alinaghypour S, Ghalamkarian S M, Fahami R. (2024). The Effectiveness of Cognitive Behavioral Therapy on Positive Thinking Skills and Interpersonal Conflicts in Children of Divorce. *Psychological Studies*, 20(1). [10.22051/psy.2024.45131.2860](https://doi.org/10.22051/psy.2024.45131.2860)
- Amato P R. (2010). Research on divorce: Continuing trends and new developments. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 650-666. [10.1111/j.1741-3737.2010.00723.x](https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2010.00723.x)
- Ariaporan S, Abbasi M. (2020). Comparison of symptoms of anxiety disorders, expressing emotion and social acceptance in children with divorce and parental death experience with ordinary children. *Family Research*, 16 (62), 259-283. <https://sid.ir/paper/382704/en>
- Asgharpour Lashkani Z, Asaseh M, Kashani Vahid L, Ebrahimpour M. (2023). Development of early intervention program based on cognitive-behavioral theory for divorced children with emotional-behavioral disorders and its effectiveness in aggression of divorced children. *Shenakht Journal of Psychology and Psychiatry*; 10 (5):44-57 [10.32598/shenakht.10.5.44](https://doi.org/10.32598/shenakht.10.5.44)
- Brand, J. E., Moore R, Song X, Xie Y. (2019). Why does parental divorce lower children's educational attainment? A causal mediation analysis. *Sociological science*. [10.15195/v6.a11](https://doi.org/10.15195/v6.a11)
- Braun, V, Clarke V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3, 77-10. [10.1191/1478088706qp063oa](https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa)
- Chen YC, Fan E, Liu JT. (2019). Understanding the mechanisms of parental divorce effects on child's higher education. *National Bureau of Economic Research*. <https://hdl.handle.net/10419/232874>
- Damota, M. D. (2019). The Effect of Divorce on Families' Life. *Journal of Culture, Society and Development*. Vol.46, 2019. [10.7176/JCSD](https://doi.org/10.7176/JCSD)

- Härkönen J, Bernardi F, Boertien D. (2017). Family dynamics and child outcomes: An overview of research and open questions. *Eur J Popul.* Volume 33: 163–184. [10.1007/s10680-017-9424-6](https://doi.org/10.1007/s10680-017-9424-6).
- Imani S, Khanzadeh F, Zakeri M. (2022). Divorce Children, Consequences and Strategies of Intervention and Damage Reduction, *Second National Conference on Child and Adolescent Clinical Psychology*, Ardabil. <https://civilica.com/doc/1579108>
- Jiménez-García P, Contreras L, Cano-Lozano MC. (2019). Types and intensity of postdivorce conflicts, the exercise of coparenting and its consequences on children. *Revista iberoamericana de psicología y salud*, 10(1). [10.23923/j.riips.2019.01.025](https://doi.org/10.23923/j.riips.2019.01.025)
- Lawshe CH. (1975). A Quantitative Approach to Content Validity. *Pers Psychol*;28(4):563-75. [10.1111/j.1744-6570.1975.tb01393](https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.1975.tb01393)
- Motaghi Z, Hamza Sh, et al.(2023).Investigation of Divorce Problems at School. *Second National Conference on Family and School Studies, Bandar Abbas*. <https://civilica.com/DOC/1944197>
- Okoli C. (2015). A guide to conducting a standalone systematic literature review. *Communications of the Association for Information Systems*. 37(43), 873-910. [10.17705/1CAIS.03743](https://doi.org/10.17705/1CAIS.03743).
- Oren D, Hadomi E. (2020). Let's talk divorce-An innovative way of dealing with the long-term effects of divorce through parent-child relationships. *Journal of Divorce & Remarriage*. 61(2), 148-167. [10.1080/10502556.2019.1679593](https://doi.org/10.1080/10502556.2019.1679593)
- Reshadi H, Golpayegani F, Bayat B, Majdian V. (2020). Effectiveness of Group Play therapy on Resilience and Self-Control Strategies in Children of Divorced Parents. *J Child Ment Health*; 6 (4):63-73. <http://childmentalhealth.ir/article-1-436-en.html>
- Schaan VK, Schulz A, Schächinger H, Vögele C. (2019). Parental divorce is associated with an increased risk to develop mental disorders in women. *Journal of affective disorders*, 257, 91-99. [10.1016/j.jad.2019.06.071](https://doi.org/10.1016/j.jad.2019.06.071)
- Silva M. (2015). A systematic review of Foresight in Project Management literature. *Procedia Computer Science*, 64, 792-799. [10.1016/j.procs.2015.08.630](https://doi.org/10.1016/j.procs.2015.08.630)
- Sorek Y. (2019). Children of divorce evaluate their quality of life: The moderating effect of psychological processes. *Children and Youth Services Review*, 107, 104533. [10.1016/j.childyouth.2019.104533](https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2019.104533)
- Tere Bari H, Gadipour F. (2021). The effect of parental divorce on children and its psychological consequences, *9th National Conference on Sustainable Development in Educational Sciences and Psychology, Social and Cultural Studies, Tehran*. <https://civilica.com/doc/1368813>
- Torche F, Fletcher J, Brand JE. (2024). Disparate Effects of Disruptive Events on Children. *RSF: The Russell Sage Foundation Journal of the Social Sciences*, 10(1), 1-30. [10.7758/RSF.2024.10.1.01](https://doi.org/10.7758/RSF.2024.10.1.01)
- Lenz, E. R. (2010). Measurement in nursing and health research. Springer publishing company. [10.4236/psych.2010.12018](https://doi.org/10.4236/psych.2010.12018)